

KİLİS İLİ YEMENİ SANATI KILIS PROVINCE YEMENI ART

Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi
semra.kilic@hotmail.com
Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-0773-5021>

Atıf (APA 6)/To cite this article: Kılıç Karatay, S. (2020). Kilis İli Yemeni Sanatı.
Sanat Dergisi, (35), 189-196.
Araştırma makalesi/Research article

Öz

El sanatlarımızın her alanında her biri ayrı ayrı el emeği göz nuru isteyen ve zahmetli olup her ürünün göz ardı edilemeyecek bir değere sahiptir. Yemeni sanatı el sanatlarımızdan olup tamamen el emeği isteyen uzun ve zahmetli sanatlarımızdan biridir. Ülkemizin kültürel öğelerinden olan yemeni sanatı günümüzde bazı yörelerimizde devam etmektedir.

Tarihi bir geçmişi olan ve büyük öneme sahip olan yemeni sanatı Kilis'in kültür belgelerinden biridir. Yemeni sanatı ile uğraşan ustaların sayısı günümüzde azalsa yemeni yapımına son yıllarda ilginin arttığı görülmektedir. Yemeni sanatı da diğer sanatlarımızda olduğu gibi usta çırak ilişkisiyle öğrenilen bir sanattır. Yıllarca verilen emek sonrasında alanında uzman ustalar ve sanatçılar yetişmektedir. Yemeni sanatçısı olabilmek için bu sanatın özelliklerinin en ince ayrıntısına kadar bilinmesi gerekmektedir.

Yapılan bu alan araştırmasında sesli ve görüntülü kayıtların yanı sıra sorulu cevaplı sözlü görüşmeler yapılarak Kilis yemeni sanatı, yapımı, yemeni çeşitleri ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi toplanarak elde edilen bilginin paylaşımı amaç edinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yemeni, Kilis, El Sanatı, Kültür

Abstract

In every area of our handicrafts, each of them is demanding and laborious, and every product has a value that cannot be ignored. Yemeni art is one of our handicrafts and one of our long and troublesome arts which demand completely hand labor. Yemeni art, which is one of the cultural elements of our country, continues in many regions today.

It is one of the cultural documents of Kilis, which has a historical background and is of great spiritual importance. Although the number of masters engaged in yemeni art is decreasing today, it is seen that interest in this art has increased in recent years. Yemeni art is an art that is learned with master apprentice relation as in our other arts. After many years of labor, expert craftsmen and artists are growing. In order to become a Yemeni artist or master, the features of this art must be known to the finest detail.

In this field research, in addition to audio and video recordings, oral interviews with questions and answers were aimed to collect information about Kilis yemeni art, construction, yemeni varieties and today's situation.

Key words: Yemeni, Kilis, Handicraft, Culture

GİRİŞ

Yemeni, kısa kenarlı, kırmızı, siyah ya da sarı sahtiyan-dan (Tabaklanarak cilâlanmış ve boyanmış deri) yapılan, üstü deri, tabanı köseleden dikilen, çok sıhhatli, ökçeli, üstü açık, hafif kaba bir ayakkabı çeşididir. Yemeni, yüz-yıllar boyunca asker ve halk tarafından giyilmiştir. Yemenicilere “köşker”, yemeni ustalarına da “köşker ustası” denilmektedir. Köşker kelimesi Farsça “keşfger” kelimesinden gelmiş olup, ayakkabı yapan anlamına gelmektedir. Yemeninin ilk defa Yemen’de Yemen-i Ekber adında bir kişi tarafından yapıldığı ve bu nedenle bu kişinin adını aldığı söylenmektedir. Daha sonraları yemeni yapımının, Yemen’den Halep’e ve Halep’ten de Güneydoğu Anadolu’ya intikal ettiği belirtilmektedir. Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Antakya ve Adana’ya kadar yayılmış olan yemeni yapıcılığı zaman içerisinde Gaziantep, Kilis haricindeki diğer illere de yayıldığı bildirilmektedir (Tobbaş, 1991, s. 13; Özen, 1982, s. 19; Doğan, 1999: 82;).

Türkiye coğrafi konum itibarıyla birçok medeniyetle baş kurmuş olması ve kurmaya devam etmesi açısından oldukça zengin motif ve el sanatlarına sahip bir ülkedir. Sadece Türkiye değil birçok ülke 1990 yıllarının başlarından beri turizm faaliyetlerini çeşitlendirerek ülkelerinin ziyaret edilme oranlarını arttırdığı görülmektedir (Öter, 2010:176).

Türkiye’de son yıllarda alternatif turizm çeşidi olarak geleneksel el sanatlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Geleneksel el sanatları turistler tarafından ilgi ve beğeni odağı olup, bölgenin ve şehirlerin turizm faaliyetlerini etkilediği ortaya konmuştur (Bayazit ve Ceylan, 2012:900).

Geleneksel el sanatlarını geliştirilmesi ve tanıtılması açısından yapılan faaliyetler turistlerin ziyaret ettiği yerlerdeki anıt, ören yerlerinin ziyaretinin yanı sıra o bölgenin el sanatları ve kültürünü tanımasına da katkı sağlamaktadır (Aliağaoğlu, 2004:62).

Kilis’te üretimi yıllar öncesine dayanan ve bugün hala devam eden el sanatlarımız mevcuttur. Bu sanatlardan bir tanesi de yemeni sanatıdır. Yemeni kelimesi farklı bölgelerde başörtü yazma anlamına gelse de Kilis bölgesi ve çevresinde elle yapılmış deri ayakkabı anlamına gelmektedir. Yemeni sanatının adından da anlaşıldığı gibi Yemen’de ortaya çıktığı ve daha sonrasında Halep’e, oradan da Kilis’e geldiği düşünülmektedir. Tamamında farklı derilerden yapılan Yemeni ayak sağlığı için oldukça önemlidir.

Günümüzde Kilis’te Yemeni sanatı yeniden canlanırken modernleşmeye uyum sağlama içinde olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin eskilerde düz kırmızı ya da siyah olan

Yemenilerin günümüzde hemen hemen her rengine ulaşmak mümkündür. Ayrıca günümüzde üretilen yemenilerin üzerinde yakma tekniği ile desenlendirme yapılmakta, dikişleme tekniği ile farklı desenler üretilmekte ve farklı deri parçaları ile de farklı tasarımlar ortaya konulmaktadır. Kilis’te yaşanan bölgenin toprağına ve havasına uygun olarak farklı yemeni kullanılmaktadır. Kilis Yemeni sanatı Gaziantep Yemeni Sanatının gölgesinde kalmış ve Gaziantep yemenisi kadar bilinmemektedir.

Yemeni sanatı da diğer sanatlarımızda olduğu gibi usta çırak ilişkisinde öğrenilen bir el sanatımızdır. Yıllarca verilen emek sonrasında alanında uzman ustalar ve sanatçılar yetişmektedir. Deneyimli yemeni sanatçısı veya ustası olabilmek için bu sanata dair kullanılan malzemelerin iyi bilinmesi, emek verilmesi ve tamamında el emeği olduğu için verilen önem ve özenin yapılan ürünün kalitesini ve yapan sanatçının değerini göstermesi bakımından önemli olduğu unutulmamalıdır.

Kilis Yemeni Ustası Ahmet Özuslu yemeni yapımını babası aynı zamanda ustası olan Mehmet Özuslu’dan öğrenmiş ve günümüzde bu sanatı yaşatma çabası içinde olan sanatçılardandır. Kilis’te Yemeni sanatının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Resim 1. Mehmet ve Ahmet Özuslu (Özuslu Arşivinden, 2018)

Ahmet Özuslu babası Mehmet Özuslu’nun 1950’li yıllarda bu sanata başladığını ve hatta bu sanata ilk icra ettiği zamanlarda evinin yolunu bilemeyecek kadar küçük yaşta olup ailesinden yardım aldığını, ilk postacı olarak sonrasında yemeni yapmaya başladığını belirtirken, yemeni yaparken kenar dikişini de babasının icat ettiğini ifade etmektedir. Şimdiler de emekli olup dinlenmeye çekilen Mehmet Özuslu 16 yıl boyunca Gaziantep Üniversitesi El Sanatları Bölümünde ders vermiş ve bu alanda eğitimli ustalar yetiştirdiğini ifade beyan etmiştir.

Kilis Yemeni Sanatında Kullanılan Malzemeler

Kalıp Çekeceği: Yemeni kalıplarını çekmek için kullanılan alettir.

Fotoğraf 1. Kalıp Çekeceği (Kılıç Karatay, 2019)

Masat: Yemeni bıçaklarını temizlemek ve bilemek için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 2. Masat (Kılıç Karatay, 2019)

Bileği: Keskinliğini kaybetmiş bıçak veya makasların ucunu açmak için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3. Bileği (Kılıç Karatay, 2019)

Çekiç: Yemeni yapılırken taban ve üst derisinin yerleşmesi için kullanılmaktadır.

Örs: Yemeni yapılırken kalıp olarak kullanılmaktadır. Örsün alt kısmı ceviz ağacından yapılmış özel bir kütükle sabitlenmektedir.

Fotoğraf 4. Örs(Kılıç Karatay, 2019)

Kör bıçak: İplerin ucunu inceltmek için kullanılmaktadır.

Fotoğraf x Kör bıçak (Kılıç Karatay, 2019)

Dişli (Danalya): Ağız kısmı yassı olup Yemeni yapılırken deriyi çekmek için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 5. Kör bıçak (Kılıç Karatay, 2019)

Kerpeten: Yemeni yaparken yanlış çakılan çivi ve benzer parçaları yemeniden ayırmak için kullanılan iki kesici tarafı ve makas şeklinde olan alettir.

Fotoğraf 6. Kerpeten (Kılıç Karatay, 2019)

Muşta: Kalıba çakma ve deri dövme işleminde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 7. Muşta (Kılıç Karatay, 2019)

Deri: Keçi, koyun ve oğlak gibi hayvanların derilerinin işlenmiş hali olup genelde Yemeni yapımında üst ve iç kısımlarında kullanılmaktadır.

Fotoğraf 8. Deri Örneği (Kılıç Karatay, 2019)

Kösele: Camız derisinin işlenmiş hali olan ve yemeninin tabanı olarak kullanılmaktadır. Teri emme özelliğinden dolayı terleme yapmamakta ve bu nedenle sağlık açısından önemli olmaktadır.

Fotoğraf 9. Kösele Örneği (Kılıç Karatay, 2019)

Balmumu: Yemeni yapılırken dikiş atma da kullanılan ilk ve arka ipinin derilerden geçişini kolaylaştırması adına balmumu ile yağlanmaktadır.

Fotoğraf 10. Balmumu (Kılıç Karatay, 2019)

Biz: Yemeniyi dikerken delik açmaya yarayan sivri uçlu, ince, sapı tahta ve ucu demir olan alettir.

Fotoğraf 11. Biz (Kılıç Karatay, 2019)

Arka İpi: Yemeniyi dikerken kullanılmaktadır. Genellikle iç tabanı dikerken 14 ve 16 katlı olanı, kenarını dikerken ise 12 ve 10 katlı olanı kullanılmaktadır.

Fotoğraf 12. Arka İpi (Kılıç Karatay, 2019)

İlk İpi: Yemeniyi başlarken taban derisi ve iç kısımdaki derinin birbirine tutturmak için kullanılmaktadır. Yemeniyi atılan ilk dikiş ipliği olduğundan ilk ip denilmektedir.

Fotoğraf 13. İlk İpi (Kılıç Karatay, 2019)

Çuvaldız: Dikiş atılırken iplerin takıldığı metal büyük iğnedir.

Fotoğraf 14. Çuvaldız (Kılıç Karatay, 2019)

Keski: Deri uçlarını kesmek için kullanılmaktadır. Sap kısmı daire şeklinde uç kısmı ise yassı olan demir bir malzemedir.

Fotoğraf 15. Keski (Kılıç Karatay, 2019)

Kilis Yemenisi Yapım İşlem Basamakları

- Kilis'te yemeni yapımında kullanılan koyun, keçe veya oğlaktan elde edilen ve işlenmiş tabaka deri kullanılmaktadır. İşlenen derinin üzerine kartonlardan elde edilen ayak numarasına göre kesilmiş kalıplar yerleştirilmektedir. Kesilen bu deri yemeni de üst kısmı oluşturduğu için üstlük diye de geçmektedir.
- Daha sonra üstlük derisi ile tabak derisi olarak kullanılan kösele birbirine birleştirilerek, çuvaldız ve arka ipi kullanılarak öksesiz bir şekilde dikilerek parçalar birbirine tutturulmaktadır.

Fotoğraf 16. Kösele ile üstlük kısmının dikilerek birbirine Tuturulması (Kılıç Karatay, 2019)

• Dikme işlemi bittikten sonra derilerde fazlalık olan kısımlar Fotoğraf 17’de olduğu gibi keski aracı ile kesilerek temizlenerek düzeltilmektedir.

Fotoğraf 17. Fazla derilerin kesilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

• Düzeltme işleminden sonra yemeni iç kısımdan dış kısma doğru çevrilmektedir.

Fotoğraf 18. Yemeninin içten dışa çevrilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

• Dışa çevrilen yemeninin kenar dikişleri yapılarak temizlenmesi yapılır ve örse takılarak çekiçle dövülerek düzeltmeler yapılarak kalıpta bir müddet bekletilir.

Fotoğraf 19. Yemeninin dıştan dikilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

Yemeni mevsimlik ayakkabı olduğu için kışın giyilmemektedir. Çünkü tabanında kullanılan camız derisinin suyu emme özelliği bulunmaktadır.

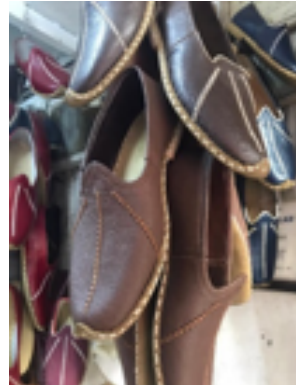
Kilis'te Yapılan Yemeni Çeşitleri

• **Kilis Yemenisi:** Klasik Kilis yemenisinin yüzünde keçi derisi, içinde dana astar iç zeminde manda ve alt tabanda camız derisi kullanılmış desensiz düz yemeni çeşididir.

Fotoğraf 20. Klasik Kilis Yemenisi (Kılıç Karatay, 2019)

• **Kulaklı Yemeni:** Klasik Kilis yemenisi ile aynı malzeme kullanılmış olup tek farkı üst kısmında bulunan kulak kısımlarıdır.

Fotoğraf 21. Kulaklı Kilis Yemenisi (Kılıç Karatay, 2019)

• **Örgülü Yemeni:** Genelde iki farklı renkte deriden yapılan yemeni örneğinde farklı derilerden bir tanesi ile yemeni üzerinde desen oluşturulmakta ve bu nedenle örgülü yemeni denilmektedir.

Fotoğraf 22. Örgülü Yemeni (Kılıç Karatay, 2019)

• **Saraçlı Yemeni:** Yüz kısmında mumlanmış saraç ipi ile önceden yüzünde açılan deliklere çaprazlama desenlendirme yapılan yemeni örneğidir.

Fotoğraf 23. Saraçlı Yemeni (Kılıç Karatay, 2019)

• **Yakmalı Burunlu Yemeni:** günümüz yemenilerinde yemenilerin yüzü yakma aleti ile yakılarak istenilen desen yemeni üzerine işlenmektedir. Bunun yanı sıra yemenilerin burnu ister düz ister ise çıkmalı olarak yapılmaktadır. Burunlu olarak bilinen yemeniler çıkmalı olan yemenilerdir.

Fotoğraf 24. Yakmalı Yemeni (Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 25. Burunlu Yemeni (Kılıç Karatay, 2019)

Yemeniler günümüz modasına renk ve desen bakımından uyum sağlamaktadır. Örneğin eskiden sadece nar kırmızısı, siyah ve boz renk diye üç renk olan yemeni günümüzde hemen hemen her renkte üretilmektedir. Teknoloji yemeni sanatında da etkili olmuştur. Günümüzde yemeni yapımı için kullanılan derilerin renklendirilmesinde kimyasal boyalarda kullanılmaktadır.

Fotoğraf 26. Farklı renklerde yemeni örnekleri (Kılıç Karatay, 2019)

SONUÇ

Kilis yöresinde yıllardır icra edilen yemeni sanatı alanında uzman sanatçılar tarafından halen sürdürülmektedir. Kilis yemenilerin geleneksel olarak yapımı devam etmektedir. Keçi, camız vb hayvan derilerinin kullanıldığı sanatta ustalar tek tek çuvaldız ile yemeninin başlangıcından bitişine kadar kendi elleri ile dikerek el emeği ürünler üretmektedir.

Kilis'te yemeni sanatı yıllardır var olup, ikamet edilen bölgenin toprağına göre yemeni kullanılmaktadır. Kışları suyu emmesinden dolayı genelde yaz veya mevsimlik olarak kullanılmaktadır.

Genel özellikleri arasında terleme yapmaması ayakta oluşabilecek mantar veya diğer hastalıklardan korumaktadır. Tabanda kullanılan dana derisi teri emdiği için zamanla koyu bir renk almaktadır.

Tamamen el emeği olan yemeni sanatında yeniden canlanma olduğu görülmektedir. Yemenilere ilgisi olan turistlerin de Kilis'i ziyaret etmeleri ayrıca Kilis ilinin turizmine de katkı sağlamaktadır.

Kilis'te üretilen yemeniler zamanla değişen teknoloji ve modernleşmeye uyum sağladığı da yine üretilen farklı ürünlerden anlaşılmaktadır. Örneğin öncesinde belli renk sayısı olan yemeni de günümüzde renk zenginliği görülmektedir. Çeşitli olarak yakma makinesinin kullanımı kompozisyon olarak zenginleştiğini göstermektedir. Derilerin işlenirken renk çeşitliliğini artırmak için kimyasal boyalar kullanıldığı görülmektedir.

Yemeni sanatı gelişen teknoloji ile zamanla malzeme ve yapımında kullanılan bazı malzemelerde değişim yaşamıştır. Örneğin Yemeni sanatının ilk örneklerinde taban ve iç kısımlar birbirine dikilerek tutturulduğundan iç kısımda üç sıra dikiş bulunurken, günümüzde çivi ile tutturulduğundan dikiş sayısı azalmıştır.

Yılların sanatı olan yemeni sanatı eski önemini yitirse de günümüzde hala tercih edilen sanat ürünlerimizdendir. Kilis'te el emeği ile üretilen yemeniler sadece Kilis de değil ülkemizin birçok yerine de özel sipariş olarak da gönderilmektedir. Talebe göre özel tasarım yemenilerde üretilmektedir.

KAYNAKÇA

ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2004). Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye'den Örnekler: Gazi Üniversitesi. Coğrafya Bilimler Dergisi, 2(2):62.

BAYAZIT Murat, CEYLAN Uğur (2012). Geleneksel El Sanatlarının Bölge Turizmine Katkısı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi. Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, 1(1): 900.

DOĞAN Mehmet KAYA Şemsettin (1999) Gaziantep Ev

ve El Sanatları Kitabı. Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü Yayinevi, Gaziantep

ÖTER, Zafer (2010). Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi. Milli Folklor, 22(86): 176.

ÖZEN Kutlu, (1982)"Divriği İlçesinde Köşker Esnafı", Türk Folkloru,4/37-38 s.19-21.

TOBBAŞ Ahmet (1991)"Afyonkarahisar Yemenciliği" II. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Zafer Matbaası, Afyon

Sözlü Görüşmeler

ÖZUSLU Mehmet, Yemeni Ustası, Sözlü Görüşme, 26 Ekim 2019

ÖZUSLU Ahmet, Yemeni Ustası, Sözlü Görüşme, 26 Ekim 2019